

دکتر حسن قره‌نژاد
استادیار دانشگاه اصفهان

مدیترانه دسترسی دارد^۵ و تبادلات و ارتباطات شرق و غرب بناچار از طریق ایران امکان‌پذیر است نباید در ظهور و نضج پارچه قلمکار فراموش شود.

با ورود امتعه چینی به‌ویژه در زمان مغول تقاضا برای قماش منقوش بسبک چینی در ایران زیاد شد^۶. متعاقب این وضع، نساچان و نقاشان ایرانی اسلوب و طرح‌های چینی را تقلید می‌کردند. به این ترتیب تولید پارچه قلمکار با همکاری هنرمند و صنعتگر ایرانی تکامل و توسعه پیدا کرد. مع الوصف نمونه‌هایی از نقاشی روی پارچه که تا بحال بدست آمده از زمان غزنویان به بعد می‌باشد. بطوری که اکثر محققین عمر این صنعت هنری را به زمان غزنویان نسبت داده‌اند. ولی به احتمال قوی پارچه قلمکار در زمان صفویه رایج و متداول شده است^۷.

هدف از نوشتن این مقاله روشن نمودن تکنیک تولید، توزیع و مصرف پارچه قلمکار است. تولیدی که نه تنها از قدمت^۱ بیشتری برخوردار است بلکه معرف استعداد و ذوق هنری ایرانی به‌ویژه در امر نساجی می‌باشد.

قلمکاری یعنی بروی پارچه ساده و بدون نقش از کرباس و کتان بوسیله قالب و یامهر، نقوش مختلف تصویر شود^۲. پارچه قلمکار از جمله تولیدات ایرانی است که تاکنون مطالب کمتری درباره آن نوشته شده است. فقط در برخی از آثار و کتب دوره صفویه و پیش از آن اشارات مختصری راجع به این صنعت هنری شده است. آقای هانری رنه در سفرنامه خود، از خراسان تا بختیاری چنین مینویسد^۳: «همه‌ساله از شهرهای اصفهان، یزد و کاشان مقدار زیادی پارچه‌های پنبه‌ای و ابریشمی منقوش تولید می‌گردد و به کشورهای باختر و شرق اقصی صادر می‌گردد».

۱ - ایران از آغاز تا اسلام تألیف ر. گیرشمن ترجمه محمد معین تهران

۱۳۳۶ ص ۳۷.

۲ - تعریف قلمکار: پارچه ساده و مازوشده از کرباس و کتان و غیره که بر آن به وسیله قالب و مهره نقوش مختلف تصویر کرده باشند. فرهنگ دکتر محمد معین جلد دوم تهران ۱۳۵۳ ص ۲۷.

۳ - سفرنامه از خرابیان تا بختیاری تألیف هانری رنه آلمانی ترجمه و نگارش فره‌وشی تهران ۱۳۳۵ ص ۴۳۹.

۴ - تاریخ صنایع ایران تألیف دکتر ج. کریستی ویلسن ترجمه عبدالله فریار تهران ۱۳۱۷ ص ۱۱.

۵ - باز شدن کانال سوئز بیش از پیش بر اهمیت موضوع افزود. یعنی با اینکه بعضی از کشورها مانند ترکیه باز شدن کانال سوئز قسمتی از منافع خود را که متکی به تجارت و حمل و نقل غرب و شرق بود از دست داد ولی بر اهمیت خلیج فارس و توسعه بنادر آن افزود.

۶ - تاریخچه صنعت نساجی در ایران تألیف مهدی بهشتی پور تهران ۱۳۴۳ ص ۱۴۵.

از آنجائی که وضع حاضر را نمی‌توان بدون آگاهی و کمک از وضع گذشته مطالعه کرد، لازم می‌داند نخست اطلاعات مختصری راجع به تاریخچه تولید پارچه قلمکار داده شود: ویژگی‌هایی که موجب برتری تولیدات دستی ایران در طی اعصار گذشته شده عبارت است از بکارگیری مواد اولیه مرغوبتر و هماهنگی در رنگ آمیزی نقوش. از این نظر توان گفت ایران در طرح و تولید صنایع دستی، راهنمای تمام عالم بوده است. یعنی صنایع دستی اساسی‌ترین و مهمترین فعالیت اقوام ایرانی بوده و گرانبها ترین خدمت آنان به تمدن دنیاست^۴. می‌دانیم موقعیت جغرافیائی در چگونگی تولید اهمیت بیشتری دارد. پس موقعیت جغرافیائی خاص ایران که از یک طرف به آسیای مرکزی و از طرف دیگر به دریای سیاه و

بطوری که در قرن شانزدهم و هفدهم یعنی در دوره صفویه صنایع دستی بخصوص تولید پارچه قلمکار وارد مرحله جدیدی می شود. به این ترتیب پارچه قلمکار بمقدار زیاد نه تنها در شهر اصفهان بلکه در شهرهایی چون یزد و کاشان تولید، توزیع و مصرف می شود. پیراهن قلمکار گناتی متعلق به سلاطین صفویه در موزه ایران باستان طبقه دوم تالار مخصوص منسوجات^۸ بهترین دلیل بر رواج تولید و مصرف پارچه قلمکار در دوره صفویه است.

آقای محسن مقدم استاد دانشگاه تهران از کسانی است که دوره صفویه را یکی از ادوار مهم صنایع دستی مخصوصاً منسوجات مختلف دانسته و هم اکنون در موزه ایشان پارچه های قلمکار از دوره صفویه موجود است و به جرأت توان گفت برخی از آنها در هیچ یک از ادوار تاریخی نظیر ندارد. بعد از صفویه از یک طرف بعلت عدم توجه و حمایت دولتهای وقت و از طرف دیگر ظهور و ورود تولیدات ماشینی به ویژه منسوجات اروپائی صنایع دستی به ویژه تولید و مصرف پارچه قلمکار در ایران از رونق افتاد. تا اینکه در زمان رضاشاه پهلوی تولید پارچه قلمکار دوباره جان تازه یافت. چون شاهنشاهی قلمکار به صنایع دستی که نشانه افتخارات دیرینه کشور بود توجه خاصی نشان می دادند. فرمان تأسیس مدارس حرفه ای و هنرستان هنرهای زیبا^۹ در امر توسعه صنایع دستی منجمله پارچه قلمکار مؤثر افتاد. امروزه هم با تشکیل نمایشگاهها چه در داخل و چه در خارج کشور در توسعه و بقاء پارچه قلمکار کوشش و حمایت زیاد به عمل می آید. بازدید علیاحضرت شهبانو از کارگاه تولید پارچه های قلمکار و توجه خاص ایشان به صنایع هنری گوشه ای از حمایت در احیاء صنایع دستی ایران میباشد^{۱۰}. معهدا باید اذعان کنیم با توجه به حمایت و کوشش بیدریغ دولت، توسعه و رواج صنعت قلمکار پیای دوره صفویه نمیرسد^{۱۱}. چنانکه در زمان صفویه از سردر بازار قیصریه تا انتهای آن و تمام بازارهای فرعی و سراهای اطراف آن بکارگاههای تولید پارچه قلمکار اختصاص داشته است. در صورتی که حالیه حدود ۵۶ کارگاه در تولید قلمکار فعالیت دارند^{۱۲}.

با این توضیح مختصر در مورد تاریخچه قلمکار جهت آشنائی بیشتر، تولید، توزیع و مصرف قلمکار را با توجه به امکانات و شرایط جغرافیائی در اصفهان بشرح زیر مطالعه خواهیم کرد:

تولید:

برای تولید قلمکار نخست به موادی از قبیل چوب، رنگ و پارچه احتیاج است. برای اطلاع از این مواد کاربرد آنها در تولید پارچه قلمکار لازم است هر یک را مجزا و بشکل ساده به آگاهی خوانندگان برسانم.

الف - چوب: نقش های قلمکار به وسیله قالب های چوبی روی پارچه چاپ می شود. برای این کار قالب چاپ قلمکار را از چوب درخت گلابی و زالزالک میسازند. چون نسبت به سایر چوبها محکمتر و قابلیت انعطاف پذیری بیشتری دارند. از عملیات مهمی که چوب را بشکل قالب مورد استفاده در قلمکاری در می آورد می توان طرحریزی (پیاده کردن طرح و نقشه مورد نظر بروی چوب) و اسکله کاری را نام برد که تماماً با دست بوسیله استادان مجرب و هرمند انجام میگیرد. در عکس شماره ۱ و ۲ طرز تهیه قالب و ابزار و آلانی را که در قالب تراشی مورد استفاده قرار می گیرید ملاحظه می فرمائید. نقوش قالبهای قلمکار در حال حاضر متنوع و متعدد^{۱۳} میباشد و لکن میتوان همه آنها را در ده دسته بشرح زیر طبقه بندی کرد:

۱ - قالبهای تصویر عشاق مانند یوسف و زلیخا، لیلی و مجنون.

۲ - قالبهای تصویر مناظر تاریخی «چهل ستون، مسجد شاه و سی و سه پل».

۳ - قالبهای تصویر داستانهای کهن - روباه و لک لک.

۴ - قالبهای تصویر شعرا مانند فردوسی - خیام و حافظ.

۵ - قالبهای تصویر حیوانات مانند طاووس - فیل و شتر.

۶ - قالبهای تصویر طبیعت مانند شکارگاههای سلاطین.

۷ - قالبهای تصویری مانند رامشگران و نوازندگان.

۸ - قالبهای تصویری گل و بنه و اسلیمی.

۹ - قالبهای تصویری مینیاتوری.

۱۰ - قالبهای تصویری کتیبه ای مانند شمایلها با جملاتی در مورد ائمه اطهار.

قالب را بعد از آماده شدن با پیه چرب می کنند تا چوب خشک نشود و ترک بر ندارد. یادآوری این نکته لازم است که برای چاپ یک شکل چهار رنگ چهار قالب بطور مجزات تهیه

۷ - صنایع دستی ایران تألیف دکتر عیسی بهنام تهران ۱۳۴۱ ص ۲۸ - ۳۰.

۸ - قلمکاری در ایران پایان نامه دوره لیسانس مهدی وثوقی اصفهان ۱۳۴۹ ص ۲۶.

۹ - تاریخ فرهنگ ایران تألیف دکتر عیسی صدیق تهران ۱۳۴۲ ص ۳۳۹ و ۳۷۳.

۱۰ - مجله هنر و مردم شماره هشتم خرداد سال ۱۳۴۸ ص ۵۰.

۱۱ - توسعه صنایع نساجی و تولید توسط ماشین که از یک طرف به مرغوبیت منسوجات و از طرف دیگر به ارزانی و فراوانی آن کمک کرده نباید فراموش کرد.

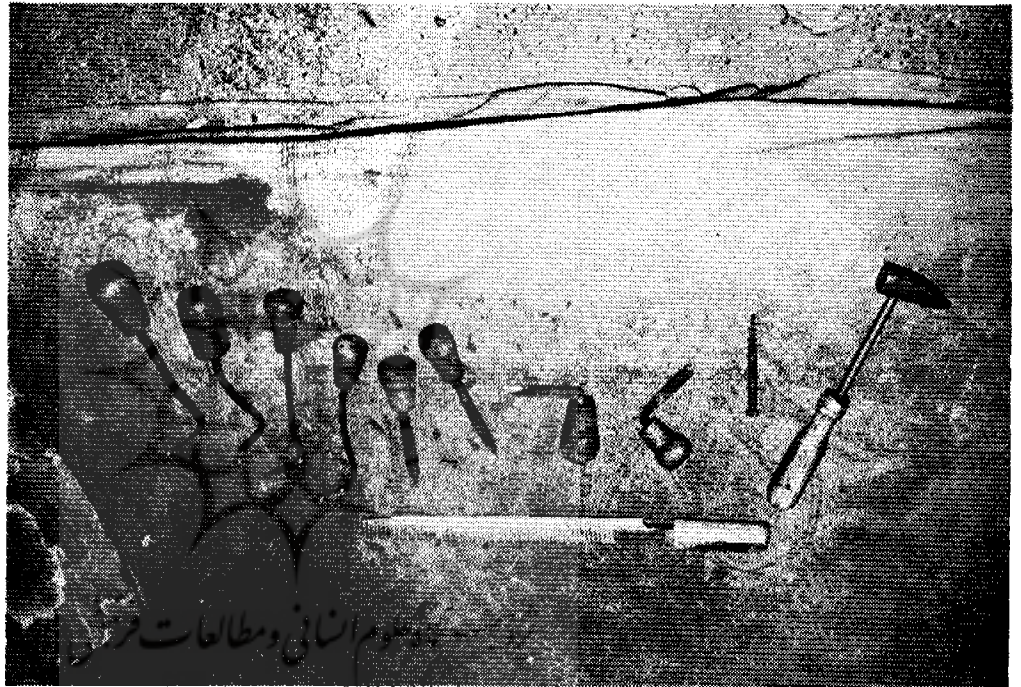
۱۲ - تحقیقات مستقیم نگارنده از کارگاههای قلمکار در اصفهان.

۱۳ - اغلب نقوش قلمکار دارای همان نقشه هائی هستند که روی قالی و قالیچه های اصیل ایرانی دیده میشود. ر. ک به مجله ایرانشهر جلد دوم سال ۱۳۴۳ ص ۵۱.

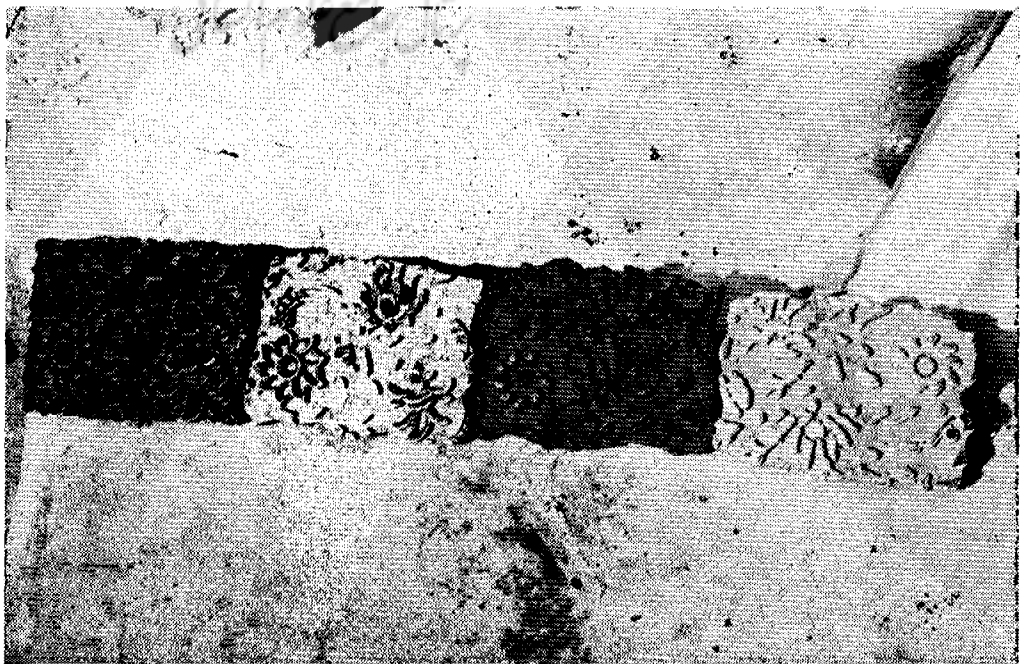

عكس شماره ۱

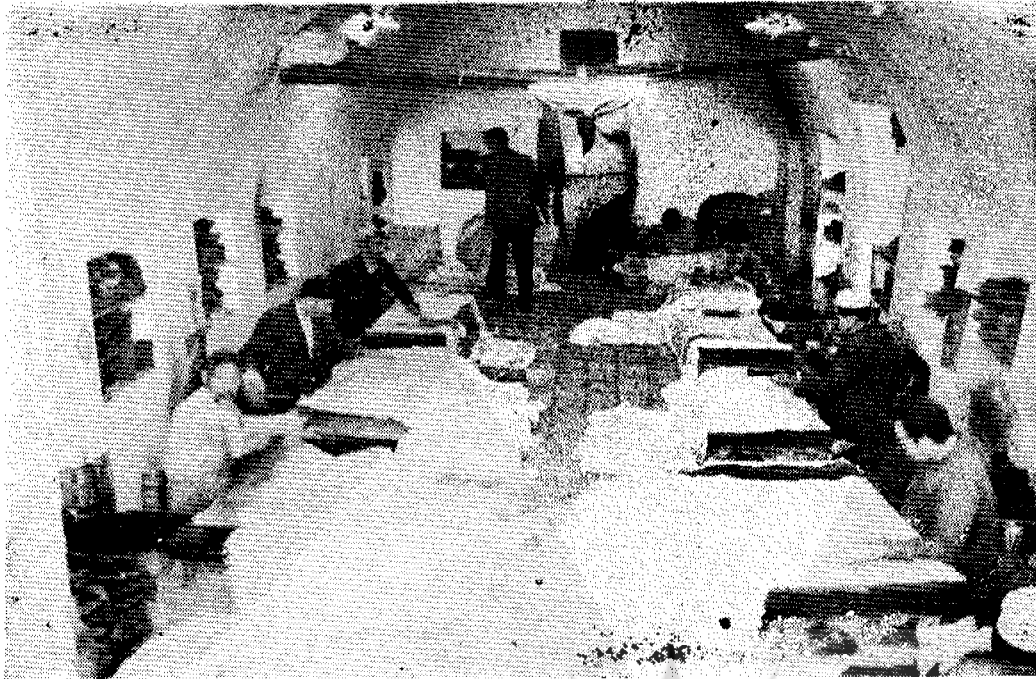

عكس شماره ۲

عكس شماره ۳

عکس شماره ۴

از پخش شدن رنگ در روی پارچه بکار میبرند . به این ترتیب که کتیرا را بمدت ۱۰ الی ۱۲ ساعت در آب میخیسانند و سپس این صمغ را به رنگ در تاره یا ظرف سفالی اضافه مینمایند. ماده گلیسیرین روغن کرچک و کنبج در تمام رنگها بمنظور ایجاد محیط مناسب و جلوگیری از خشک شدن رنگ در شیار داخل قالبها و ازدیاد دوام آنها مورد استفاده قرار میگیرند. اینک برای تهیه هر یک از رنگها مواد زیر را بمقدار معین در سه لیتر آب حل می کنند تا رنگ دلخواه و مورد مصرف بعمل آید.^{۱۵}

نسخه رنگ سیاه

۶۰ مثقال	۱ - زاج سیاه
۴۰ مثقال	۲ - روغن کرچک
۰/۵ مثقال	۳ - زنگ آهن
۱۶۰ مثقال	۴ - کتیرا

نسخه رنگ آبی

۱۰ مثقال	۱ - نیل پرتاووسی
۱۰ مثقال	۲ - نیل نخودی
۰/۵ مثقال	۳ - جوهر گوگرد
۴۰ مثقال	۴ - شیره انگور
۳ مثقال	۵ - روغن گلیسیرین

۱۴ - صنعت نساجی ایران آزدیرباز تا امروز نوشته احمد الوند
انتشارات پلی تکنیک تهران ۱۳۵۰ ص ۹۵
۱۵ - مصاحبه مستقیم نگارنده از آقای اخوان چیت ساز صاحب کارگاه و با سابقه درکار قلمکارسازی واقع در بازار قیصریه .

و مورد استفاده قرار می گیرد .

د رنگ شماره ۳ يك گل چهار رنگ را که بوسیله چهار قالب تکمیل میشود ملاحظه می کنید .

ب- رنگ: کیفیت رنگ در حقیقت مرغوبیت قلمکار را تعیین می کند . هر قدر در ترکیب رنگها و انتخاب مواد اولیه رنگ دقت شود به آن درجه پارچه قلمکار مرغوب و با ارزش میباشد . مهارت و تجربه ایرانیان در این کار یکی از عوامل مهم پیشرفت نساجی به ویژه در رنگ آمیزی آن بوده است . چنانکه در ۱۵۷۹ سر ریچارد با کلویت^{۱۴} انگلیسی یک نفر رنگرز و نساج را با دستور العمل زیر به ایران فرستاد «باشماست بهر نحوی شده صنعت صباغی ایرانیان را در مورد رنگ کردن پشم بیاموزید زیرا ایرانیان چنان پشم را رنگ می کنند که نه باران و نه شراب و نه سرکه هیچکدام صدمه ای به رنگهای ثابت آنها وارد نمی آورد» .

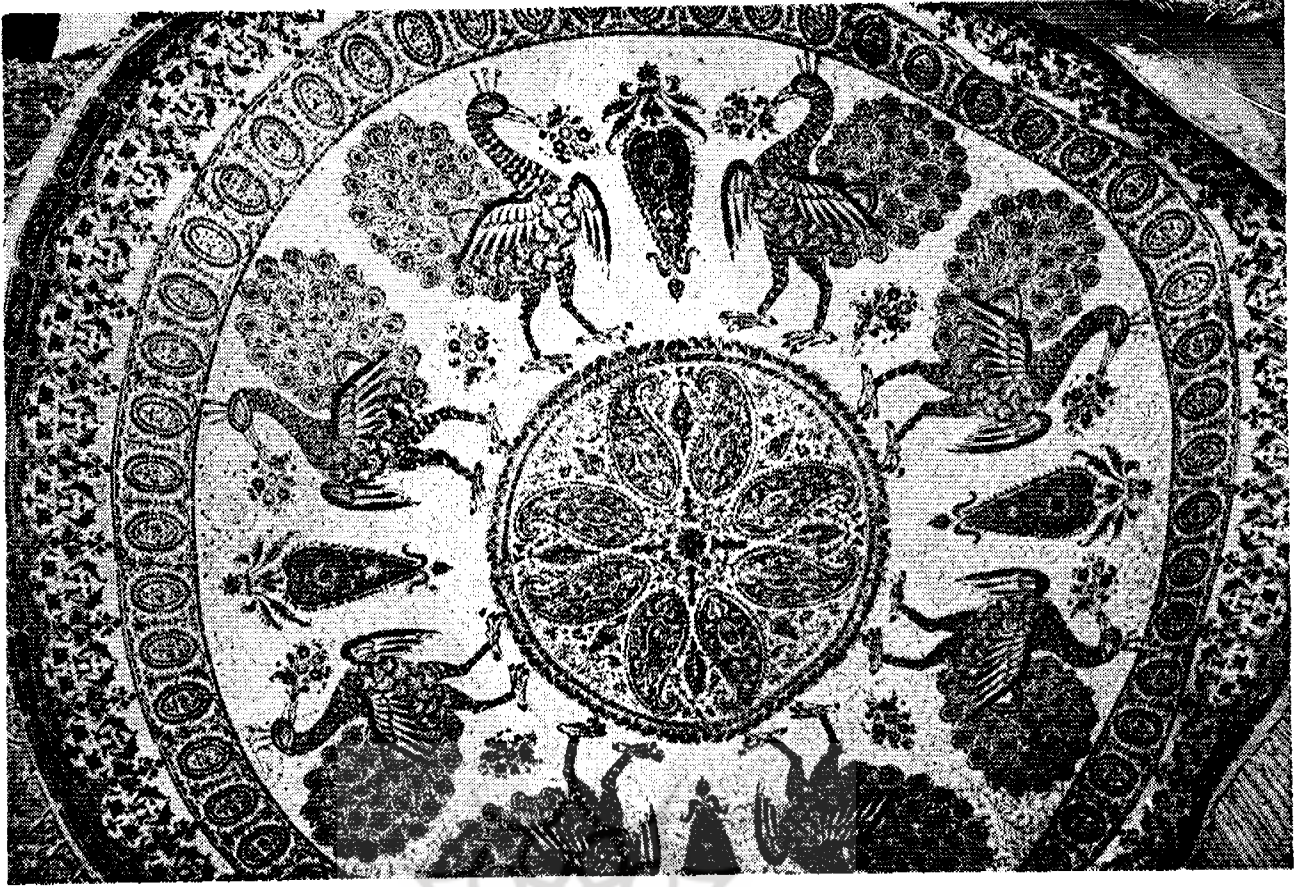
رنگهای اصلی مورد استفاده در کار قلمکار عبارتند از:

سیاه - قرمز - آبی - سبز - زرد .

از ترکیب این رنگها به نسبت های معین رنگهای فرعی بدست می آورند . مثلاً ترکیب يك قسمت از رنگ سیاه با سه قسمت از رنگ (قرمز رنگ) قهوه ای حاصل میشود . برای تهیه هر يك از رنگها مواد طبیعی آن رنگ را در ظرف سفالی بنام تاره ریخته و با اضافه کردن مواد دیگری از قبیل کتیرا ، گلیسیرین و آب رنگ دلخواه را آماده مصرف مینمایند .

قبل از ارائه نسخه برای تهیه هر يك از رنگهای اصلی باید بگویم کتیرا را از نظر غلظت در تمام رنگها جهت جلوگیری

عكس شماره ٥

عكس شماره ٦

نسخه رنگ قهوه‌ای (رنگ فرعی)

يك قسمت رنگ مشگی

- ۱ - زاج سیاه ۶۰ مثقال
- ۲ - رنگ آهن ۰/۵ مثقال
- ۳ - روغن کرچک ۴۰ مثقال
- ۴ - کنیرا ۱۶۰ مثقال

سه قسمت رنگ قرمز

- ۱ - زاج سفید ۴۰ مثقال
- ۲ - گل سرخ ۵ مثقال
- ۳ - روغن کنجد ۵ مثقال
- ۴ - کنیرا ۱۰ مثقال

ج - پارچه : پارچه ویژه قلمکار باید نفخی باشد چون پذیرش رنگ برای الیاف پنبه بمراتب زیادت از پشم میباشد . مع الوصف پنج نوع پارچه در قلمکاری بکار برده میشود^{۱۷} .

۱ - پارچه‌های ابریشمی طبیعی که امروزه رواج ندارد .
۲ - کرباس که عمومیت دارد .

۳ - متقال که ریزتر از کرباس بافته میشود و اکثراً پارچه‌های قلمکار از این نوع پارچه است .

۴ - ململ حاجی علی اکبری که یکنوع پارچه کارخانه‌ای

است^{۱۷} .

۱۰ مثقال

۶ - کنیرا

نسخه رنگ قرمز

- ۱ - زاج سفید ۴۰ مثقال
- ۲ - گل سرخ ۵ مثقال
- ۳ - روغن کنجد ۵ مثقال
- ۴ - کنیرا ۱۰ مثقال

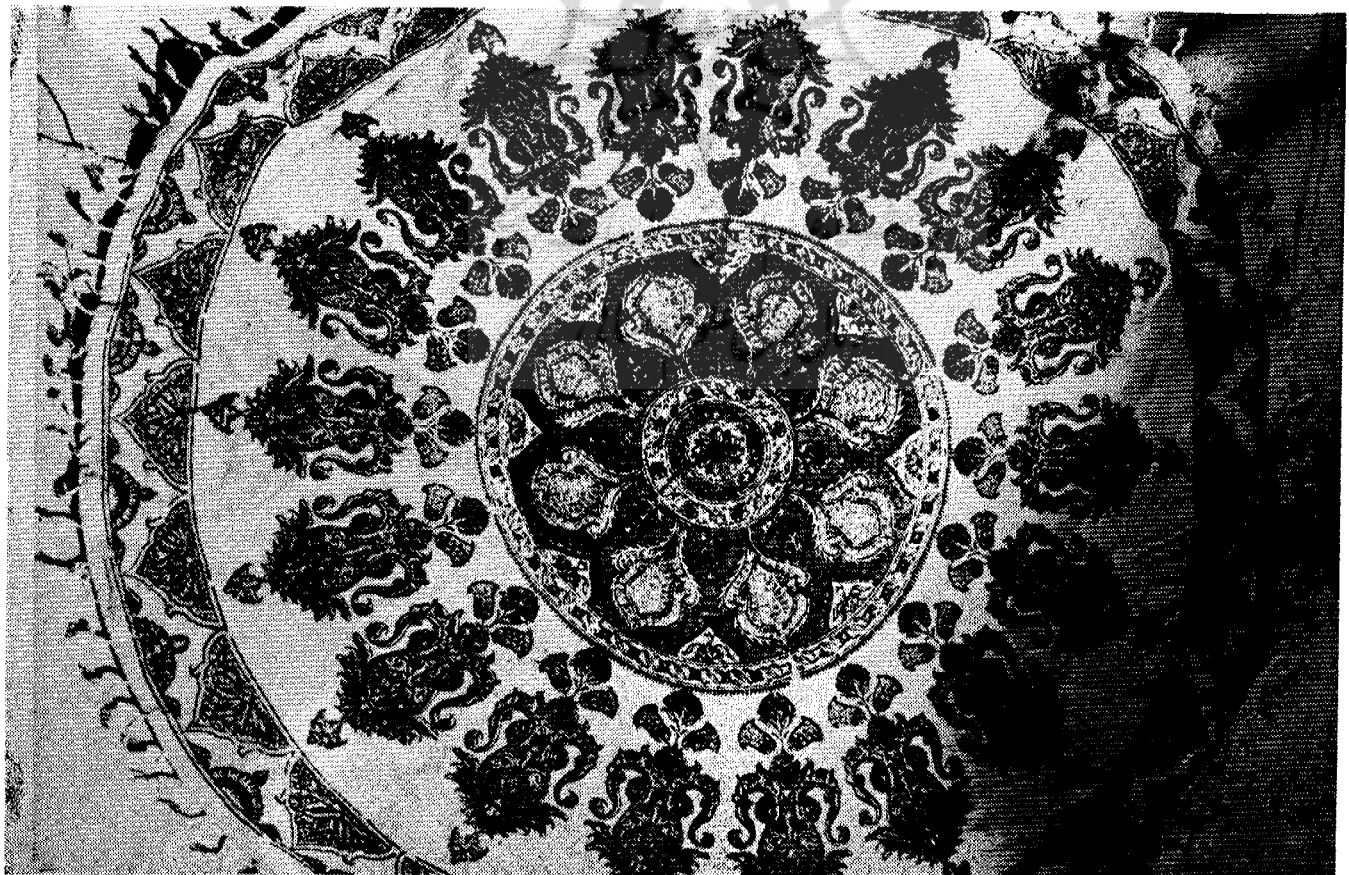
نسخه رنگ زرد

- ۱ - پوسته انار ۶۰ مثقال
- ۲ - زاج سفید ۵ مثقال
- ۳ - زردچوبه ۱ مثقال
- ۴ - کنیرا ۱۰ مثقال
- ۵ - گلیسیرین ۳ مثقال

نسخه رنگ سبز

- ۱ - اسپرک ۴۰ مثقال
- ۲ - زاج سفید ۱۰ مثقال
- ۳ - نیل پرتاووسی ۱۰ مثقال
- ۴ - زردچوبه ۱ مثقال
- ۵ - کنیرا ۱۰ مثقال
- ۶ - گلیسیرین ۳ مثقال

عکس شماره ۲

است که گویا از نقش و نگار هندوستان بوسیله استادانی که در زمان قاجاریه به هند رفته‌اند استفاده میشد و امروزه بطور کلی منسوخ شده است ۱۸ .

پراکندگی جغرافیائی تولید پارچه قلمکار در اصفهان:
توسعه و تولید پارچه‌های قلمکار در اصفهان تصادفی نبوده بلکه عوامل و شرایط طبیعی و انسانی در تضح این تولید مؤثر میباشد. زیرا از یک طرف حمایت دولتها و فراوانی نیروی انسانی و از طرف دیگر عامل طبیعی چون جریان دائمی زاینده‌رود نقش اساسی دارد. میدانیم قلمکار تولیدی است که در دو محل کاملاً مجزا و دور از هم انجام می‌گیرد. یکی از

۵ - چلوار و کتان بافت خارجی .

تولیدکنندگان قلمکار با تهیه سه ماده خام فوق در کارگاهها بطرز جالب و تماماً بادیست پارچه قلمکاری را تولید و جهت مصرف به بازار عرضه مینمایند. از نظر تکنیک تولید پارچه قلمکار در چهار دسته طبقه‌بندی میشود .

۱ - قلمکار معمولی که به وسیله قالب انجام میگردد.

۲ - قلمکار قلمی ۱ - سیاه‌قلم
۲ - رنگ آمیزی الوان

۳ - قلمکار زرنگار

۴ - قلمکار هندی

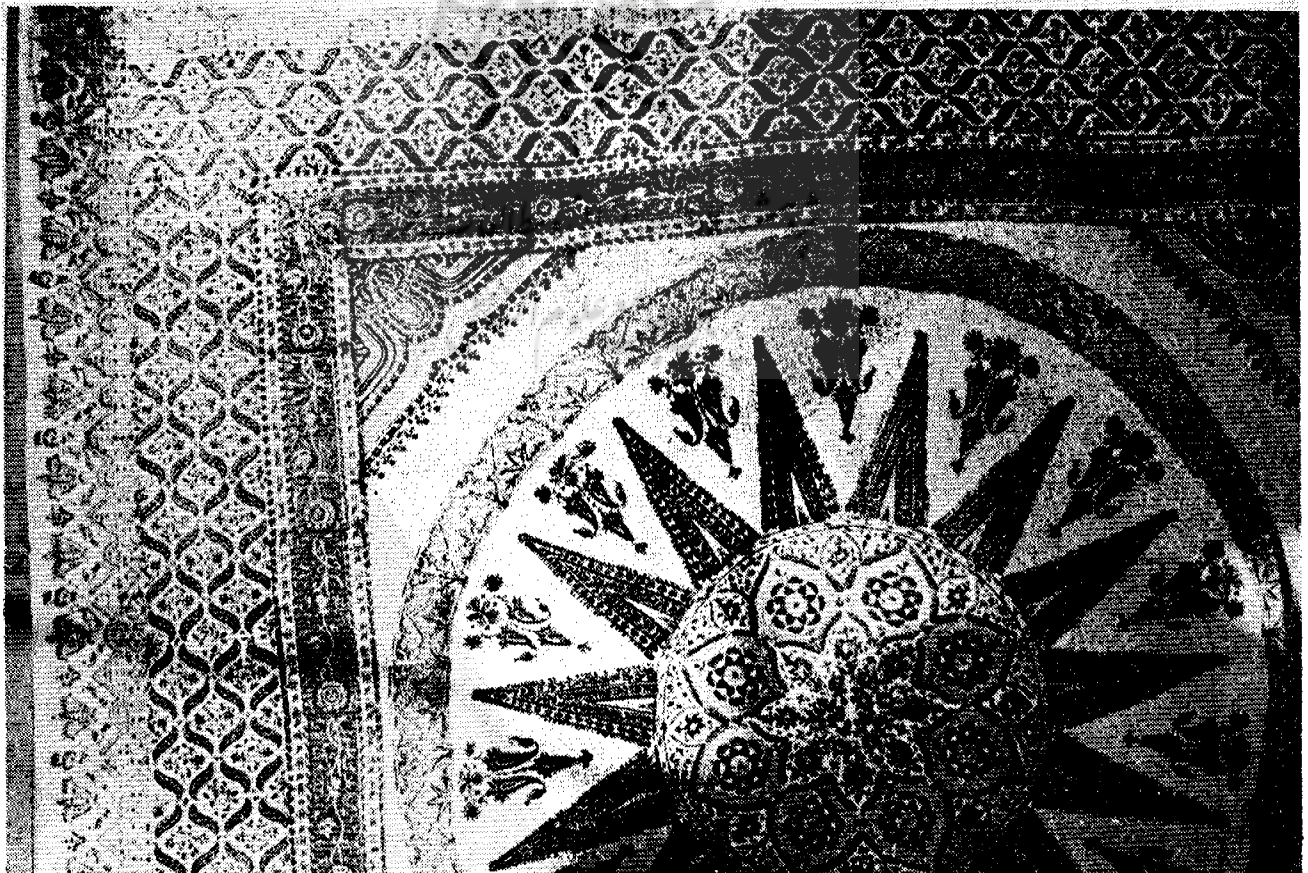
در حال حاضر رایجترین نوع قلمکار همان قلمکار نوع اول یا معمولی است. قلمکار نوع دوم بلحاظ بالا رفتن دستمزدها که در قیمت تولید شده مؤثر است کمتر تولید و مصرف میشود. قلمکار زرنگار که برای سلاطین و درباریان صفویه تولید میشد امروزه منسوخ شده است. چون برای تولید این نوع قلمکار ابتدا طلا را در تیزاب حل کرده و روی پارچه بجای رنگ استفاده می‌کردند. نمک آب طلا پارچه را می‌پوسید و سوراخ می‌کرد. به این جهت امروزه گرانی و کم‌دوامی آن از عوامل عدم تولید قلمکار زرنگار میباشد. بالاخره قلمکار هندی

۱۶ - مجله ایران شهر جلد دوم - تهران سال ۱۳۴۳ ص ۵۳ .

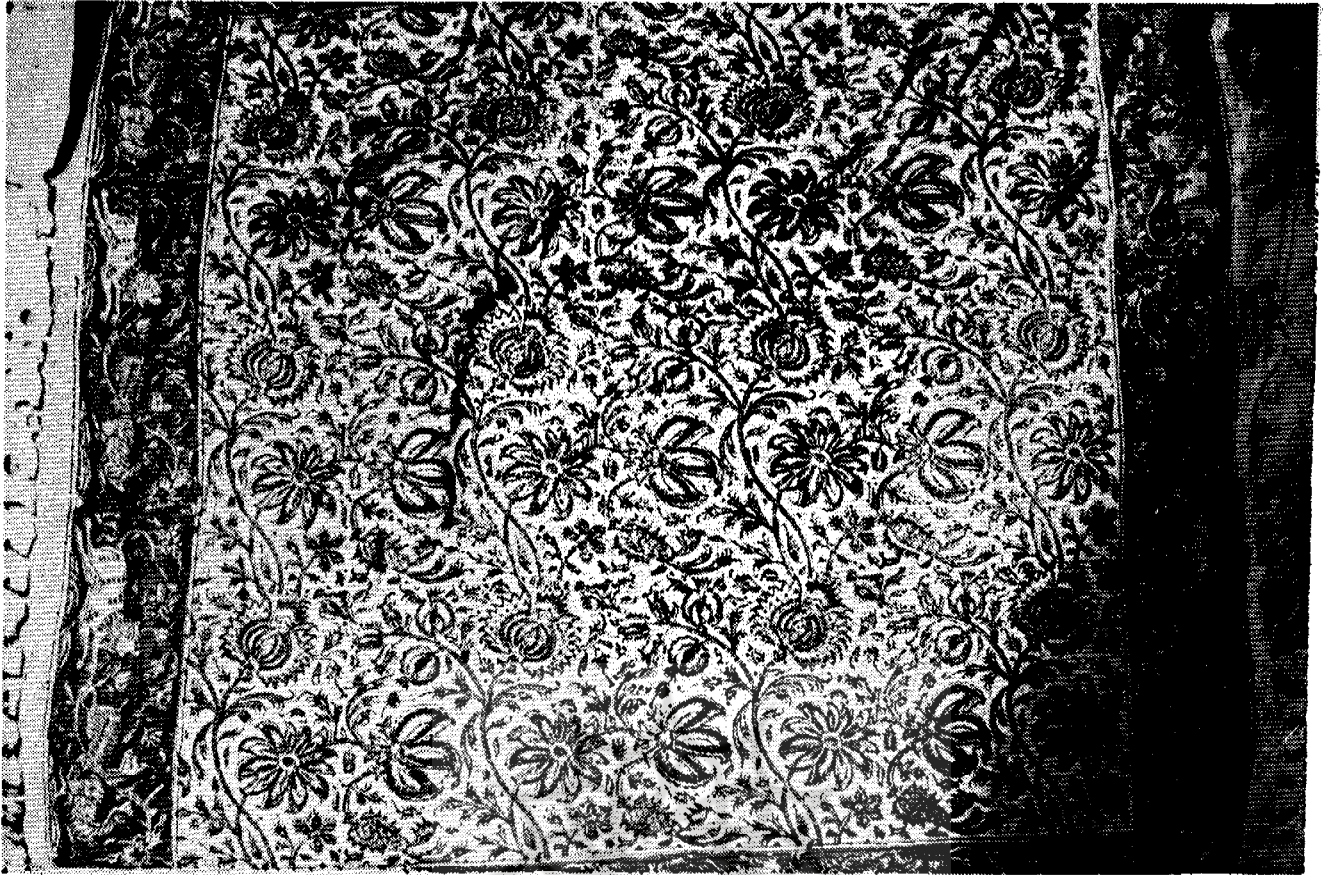
۱۷ - مجله هنر و مردم شماره هشتادم خرداد سال ۱۳۴۸ ص ۵۳ .

۱۸ - پیشرفت و بهتر شدن صنعت وقتی است که دولت خواستار آن باشد. چه دولت رواج‌دهنده بازار است و تاهنگامی که دولت طالب صنعتی نباشد و تنها مردم خواستار آن باشند رواج آن به درجه اوج نمی‌رسد زیرا دولت بزرگترین عامل مؤثر در توسعه است. ر. ک. به کتاب: مقدمه ابن‌خلدون تالیف عبدالرحمن بن‌خلدون ترجمه محمد پروین گنابادی. تهران ۱۳۳۷ جلد دوم ص ۸۱۰ - ۸۱۱ .

عکس شماره ۸

عکس شماره ۹

۱۰- ۱۱ و ۱۲ اکتفا می‌کنیم .
توضیح عکس‌ها ۱۹ :

عکس شماره ۵ = ترنج وسط بنام گل اکبری - اطراف
ترنج طاووس و بین دو طاووس سروج قرار گرفته است .
بعداً حاشیه مدور ملقب به تخم مرغی و سرانجام حاشیه آخری
بنام حاشیه دم مهره نقش گرفته است .

عکس شماره ۶ = متن معروف بهر سپولیس و حاشیه
کناری بنام دالبر کوبی موسوم است .

عکس شماره ۷ = ترنج وسط بنام گل ساعتی بعد از آن
یک ردیف نقوش بنام سروج وسط گل و بالاخره حاشیه موسوم
به کاب شانه پارچه را ترئین کرده است .

عکس شماره ۸ = وسط پارچه را ترنج معروف به گل
هشتائی، اطراف آن راسروچه‌ها و بین سروج‌ها را گل کاکولی
پر کرده است . حاشیه مدور بنام کاب‌شانه - حاشیه کادر موسوم
به حاشیه خورشیدی و بعد از آن به ترتیب کتیبه ماهیچه‌ای و
حاشیه پهلوی قرار گرفته است .

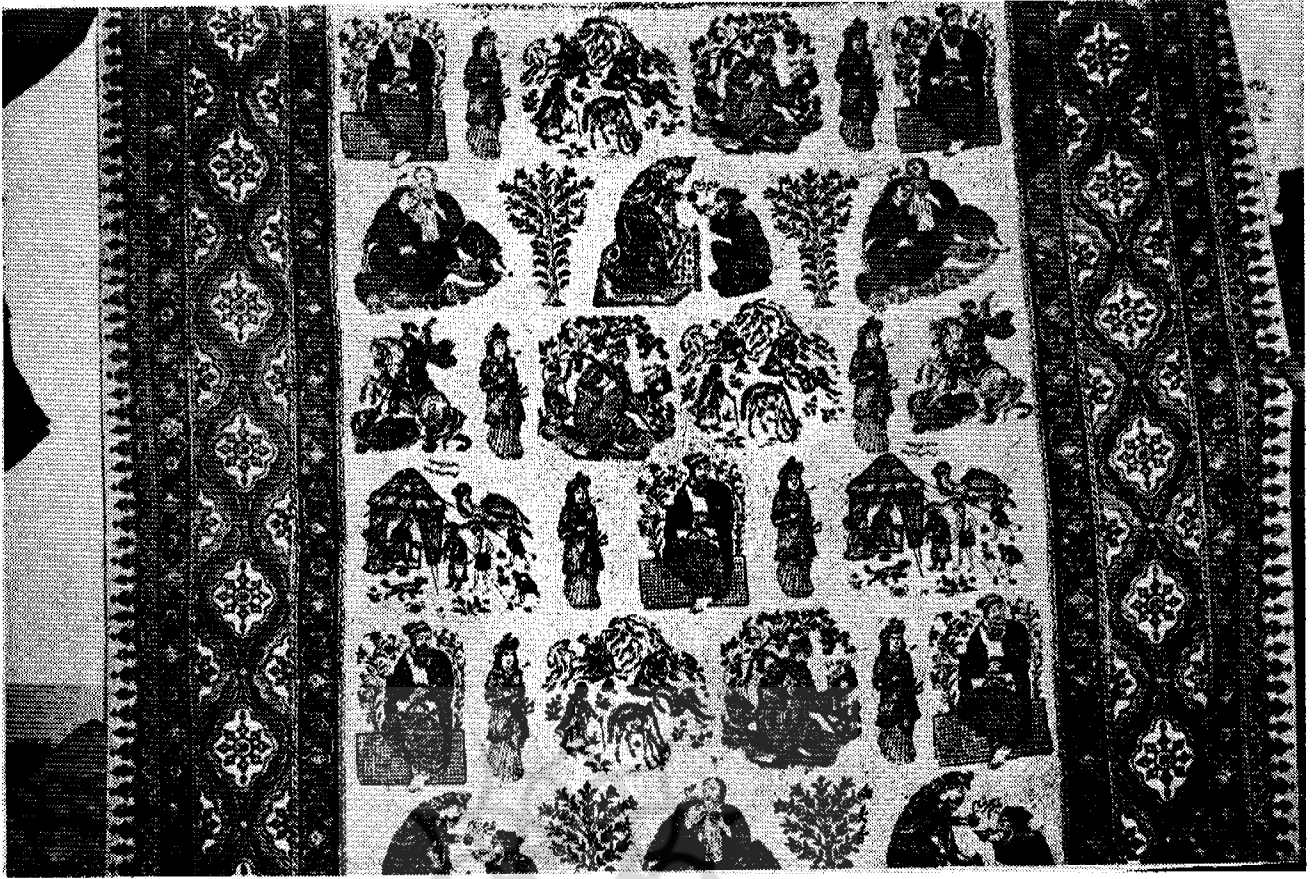
عکس شماره ۹ = متن پارچه بنام گل اناری و حاشیه
اطراف آن معروف به حاشیه شیر است .

عملیات مهم قلمکارسازی گازی یا بستن پارچه است که شرایط
جغرافیائی یعنی زاینده‌رود با جریان دائمی خود توسعه قلمکار
را امکان‌پذیر ساخته است .

درگازی و با بستن منظور و هدف از بین بردن آهار
و مواد زائد است که نخست پارچه را در زاینده رود می‌شویند
و بعد از خشک شدن دوباره در تغارهایی که داخل آن پوسته‌انار
ریخته‌اند پارچه را رنگ می‌کنند تا پارچه زمینه قهوه‌ای روشن
و ثابت پیدا کند . بعد از این عمل پارچه را روی شن‌های ساحل
زاینده‌رود پهن می‌نمایند تا با تابش آفتاب رنگ زمینه پارچه
کم‌رنگتر و ثابت‌تر شود .

مرحله دوم گل‌زنی و چیت‌گری است که در کارگاه‌های
قلمکار واقع در بازار قیصریه و سراهای اطراف آن توسط
استادان ماهر انجام می‌گیرد . در عکس شماره ۴ کارگاه
قلمکارسازی واقع در یکی از سراهای سمت غربی بازار قیصریه
مشاهده میشود . در کار مربوط به گل‌زنی و چیت‌گری از قالب
های متعدد و رنگهای ثابت استفاده میشود و تا مرحله تکمیل
وقت بیشتری می‌گیرد . از میان طرح‌های متعدد به توضیح هشت
طرح مختلف به ترتیب در عکس شماره ۵ - ۶ - ۷ - ۸ - ۹ -

عکس شماره ۱۰

لازم است. سطح این میز را بضخامت تقریبی هفت سانتی متر با روی هم گذاشتن پارچه پشمی و یا کتان با حالتی درمی آورند که در موقع چاپ با ضربه دست استاد قلمکار قسمتهای ریز و درشت و حساس قالب روی پارچه منعکس شود. استادان قلمکار برای وارد کردن ضربه و فشار بروی قالب، پارچه ای به دست می بندند که بنام دست پیچ یا مچ بند موسوم است. دست پیچ از چرم و یا از پارچه تشکیل شده و برای جلوگیری از درد و ناراحتیهای ناشی از ضربه و فشار دست بروی قالب بکار میرود. به این ترتیب کار قلمکار در دو مکان جغرافیائی مشخص و مجزا (۱- کنار زاینده رود ۲- کارگاهها واقع در بازار قیصریه) انجام می گیرد. نقشه پراکندگی جغرافیائی قلمکار در اصفهان بروشنی وضع را روشن می کند. به این ترتیب که فعالیتهای مربوط به گازی در کنار زاینده رود و توسط کارگران مرد و خبره انجام می گیرد. کارگران این رشته از فعالیت

عکس شماره ۱۰ = در وسط پارچه تصویر شعرا و بعد از آن به ترتیب حاشیه گنبدی نو - حاشیه صندوق و حاشیه دالبر گنبدی قرار دارند.

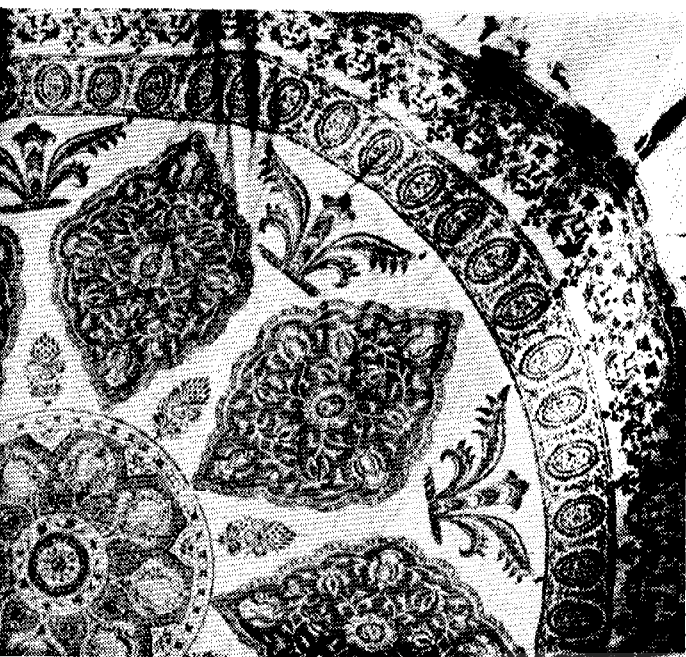
عکس شماره ۱۱ = ترنج وسط بنام گل ساعتی بعد از آن نقوش کوچک بنام بنه زری و نقوش لوزی شکل معروف به ترنج نولبی و بین دو ترنج نقوش سبیل کهنه قرار گرفته است.

عکس شماره ۱۲ = از خارج به داخل به ترتیب حاشیه قلمکار قدیم - حاشیه محرمات - سرو قلمکاری - قدیم - گلدان مرغی - سرو بزرگ - طاووس و شکارگاه دیده میشود نقوش پائین عکس بنام پاچمن و بالای آن بنام ترنج طاق پرده و به حاشیه روفر آموکاره معروف است.

روش چاپ قلمکار برای گل زنی و چیت گری به ترتیب زیر انجام میگردد:

نخست میزی از چوب سخت (چنار - توت و یا الوار جنگلی) که دارای سطحی بطول دو متر و عرض یک و نیم متر روی پایه های محکمی با ارتفاع شصت سانتی متر که ده سانتی متر آن در کف کارگاه فرو میرود تا میز در موقع کار حرکت نکند

۱۹ - در اسامی نقشهای قلمکار سعی شده نام هائی را که استادان برای هر یک از نقوش بکار میبرند عیناً ذکر شود.

عکس شماره ۱۱

متوجه میشویم که تعداد کارگاهها نسبت به گذشته کمتر شده است. جدول زیر بطرز روشن تعداد کارگاهها و کارگران قلمکارسازی اصفهان را همراه با مکان جغرافیائی نشان می‌دهد.^{۲۱}

قلمکاری از قوانین و مزایای بیمه‌کاری در ایران برخوردار هستند. مزد کارگران بطور متوسط روزانه ۷۰۰ ریال است. فعالیت‌های مربوط به گل‌زنی و چیت‌گری در کارگاه‌های واقع در بازار قیصریه انجام می‌گیرد قبل از مطالعه کارگاه‌های قلمکار لازم میدانند راجع به کارگاه‌های قالب‌تراشی که از اهم فعالیت‌های مربوط به قلمکار است مختصراً بحث شود.

در تهیه قالب برای قلمکار امروزه تنها ۴ کارگاه مشغول فعالیت می‌باشد. تهیه قالب یکی از مهمترین بخش‌های قلمکار است - زیرا ظرافت و زیبایی قلمکار وابسته به قالب است. چون نقش و نگار قلمکار ساخته و پرداخته قالب می‌باشد. استادان این فن فعلاً معدود و حدود ۴ نفر هستند که هر کدام در کارگاه‌های مجزا فعالیت می‌کنند. باید گفت که در هر یک از این کارگاهها تعداد شاگرد تحت سرپرستی استاد قالب‌تراش کار می‌کنند تا بتوانند در طی سالیان دراز مهارت لازم را کسب نمایند و به‌تنهایی بمثل استاد خود به‌تهیه قالب قادر باشند. برعکس کارگاه‌های قالب‌تراشی که امروزه از مرکزیت و ویژه‌ای برخوردار نیست، کارگاه‌های تهیه پارچه قلمکار هنوز از مرکزیت خاصی برخوردار است. بطوری که در اصفهان مرکز قلمکارسازی محلی است بنام بازار قلمکارسازها. این بازار که مشرف است به سراها و تیمچه‌های مختلف در زمان صفویه و به دستور شاه عباس بزرگ در ضلع شمالی میدان شاه ساخته شده است.^{۲۰} امروزه هم به‌علت کثرت و تمرکز فعالیت قلمکارسازها بنام بازار چیت‌سازها معروف است. در مطالعه پراکندگی جغرافیائی تولید پارچه قلمکار با وجود تمرکز شدید این فعالیت در بازار چیت‌سازها

لیست کارگاه‌های تولیدکننده پارچه قلمکاری در اصفهان

ردیف	نام صاحب کارگاه	تعداد کارگر	آدرس
۱	اخوان چیت‌ساز	۲۷ نفر	بازار قیصریه، سرای چیت‌سازها
۲	حسن چیت‌ساز	۳۰ نفر	بازار قیصریه، سرای چیت‌سازها
۳	آقا حسن علوی	۱۲ نفر	بازار، سرای شاه
۴	ناصر زندی	۱۲ نفر	دروازه تهران، جنوب خیابان انوشیروان
۵	حاجی محمود عطریان	۶ نفر	بازار، سرای رنگرژها
۶	علی زابلیان	۶ نفر	بازار، سرای چت‌سازها، دال‌خچه
۷	سید محمد کریمی	۵ نفر	بازار نجارها، سرای سنگ‌تراشها
۸	صادق چیت‌ساززاده	۶ نفر	بازار قیصریه، سرای چیت‌سازها
۹	حسن عبادیان	۴ نفر	خیابان دولت‌آباد، جنب اتوبان

ردیف	نام صاحب کارگاه	تعداد کارگر	آدرس
۱۰	علی چیت‌ساززاده	۴ نفر	بازار قیصریه ، سرای چیت‌سازها
۱۱	حسن کماجیان	۴ نفر	سرای شاه
۱۲	اخوان بیرجندی	۴ نفر	بازار قیصریه ، سرای چیت‌سازها
۱۳	رضا کاشانی	۴ نفر	بازار قیصریه ، سرای چیت‌سازها
۱۴	احمد حاجیان	۴ نفر	دروازه نو ، سنبلستان
۱۵	علی خاموش‌پور	۴ نفر	بزرگمهر
۱۶	رجبعلی صفائی	۴ نفر	طوقچی
۱۷	احمد آغاسی	۴ نفر	بازار نجارها ، سرای سنگ‌تراشها
۱۸	عزیزاله عطریان	۴ نفر	بازار قیصریه ، سرای چیت‌سازها
۱۹	حسین صغفحال	۴ نفر	خیابان مشیر «خانگی»
۲۰	حسینعلی رضوانی	۴ نفر	بازار چیت‌سازها
۲۱	رضا صدیقی‌فر	۴ نفر	بازار چیت‌سازها ، سرای شاه
۲۲	محسن چیت‌ساز	۴ نفر	بازارچه نو ، سرای کنج
۲۴	محمود عطریان	۳ نفر	بازار نجارها ، سرای سنگ‌تراشها
۲۴	تقی مشکوة	۳ نفر	بازار نجارها ، سرای سنگ‌تراشها
۲۵	حاجی احمد مافی	۳ نفر	پاقلعه
۲۶	حسین مفضلی	۳ نفر	پاقلعه
۲۷	علی ترابی	۳ نفر	چهارباغ خواجو کوچه سید علیخان
۲۸	محمد قلمکاریان	۳ نفر	بازار قیصریه ، سرای چیت‌سازها
۲۹	هفت برادران	۳ نفر	بازار قیصریه ، سرای چیت‌سازها
۳۰	حسین سعادت‌نی	۳ نفر	بازار قیصریه ، سرای چیت‌سازها
۳۱	حسن فخری	۳ نفر	بازار قیصریه ، سرای چیت‌سازها
۳۲	حاجی آقا حسن رنگ‌آمیز	۲ نفر	بازار قیصریه ، سرای چیت‌سازها
۳۳	جعفر ترکان	۲ نفر	بازار قیصریه ، سرای چیت‌سازها
۳۴	کریم امینی	۲ نفر	بازار چیت‌سازها ، سرای ضرابخانه
۳۵	عباس فلفلینان	۲ نفر	بازارچه نو ، سرای
۳۶	رضا چیت‌ساز	۲ نفر	بازارچه نو ، سرای
۳۷	محمد سهیلی	۲ نفر	پامنار ، دردشت
۳۸	اصغر	۲ نفر	پامنار ، دردشت
۳۹	نصرالله حاجیان	۲ نفر	دلپکان
۴۰	مهدی سینائی	۲ نفر	پاقلعه
۴۱	حسن دل‌الچی	۲ نفر	سرای شاه ، بازارچیت‌سازها
۴۲	فتح‌الله قلمکاریان	۱ نفر	بازار چیت‌سازها ، دال‌خچه
۴۳	حسن زراعتی	۱ نفر	بازار چیت‌سازها ، دال‌خچه
۴۴	امیر میرزا جمالی	۱ نفر	خیابان کاوه

۲۰ - گنجینه آثار تاریخی اصفهان تألیف دکتر لطف‌الله هنرفر اصفهان ۱۳۵۰ ص ۴۶۵ .
 ۲۱ - اطلاعات مربوط به جدول در مصاحبه مستقیم با آقای اخوان چیت‌ساز و آمارگیری توسط دانشجویان گروه جغرافیا بدست آمده است .

ردیف	نام صاحب کارگاه	تعداد کارگر	آدرس
۴۵	جعفر صفاریان	۱ نفر	خیابان کاوه
۴۶	رسول امینی	۲ نفر	بازار ، سرای ضرابخانه
۴۷	نصرالله عطریان	۲ نفر	بازار نجارها ، سرای سنگ تراشان
۴۸	سید جواد	۲ نفر	سرای هندو ، باغ قلندرها
۴۹	حسن نوش مهر	۲ نفر	سرای شیشه جنب مسجد نو
۵۰	رضا آذربایجانی	۲ نفر	سرای شیشه جنب مسجد نو
۵۱	احمد مجدی	۱ نفر	سرای شیشه جنب مسجد نو
۵۲	عباس صباغیان	۱ نفر	دلیکان
۵۳	حسن پور صنایع	۱ نفر	بازار نجارها ، سرای سنگ تراشان
۵۴	حبیب الله عطریان	۱ نفر	بازار نجارها ، سرای سنگ تراشان
۵۵	حسن صدیقی فر	۱ نفر	بازار چیت سازها
۵۶	حاج آقا مهدی فانی	۵ نفر	سرای چیت سازها

عکس شماره ۱۴

توزیع و مصرف قلمکار :

در تولید قلمکار دستمزد کارگری سهم بیشتری را نسبت به ارزش مواد و مصالح بکار رفته در پارچه قلمکار تشکیل می دهد . بطوری که هفتاد درصد کل ارزش پارچه قلمکار را دستمزد و سی درصد بقیه را مواد اولیه تشکیل می دهد. بنابراین تولید قلمکار با توجه به این مطلب و لیست کارگاه های قلمکار هنوز منبع شغل و درآمد قابل توجهی نسبت به سایر مشاغل سنتی اصفهان محسوب میشود . از طرفی موارد استعمال قلمکار بخصوص در حال حاضر که افراد از تولیدات ماشینی و بکنواخت و سری خسته شده اند دلیل دیگری است بر ارزش اقتصادی تولید قلمکار در اصفهان . زیرا از پارچه قلمکار به عنوان رومیزی - پرده - روتختی - سفره - سجاده - زیر عمامه - بقیچه - چارقد - کیف - کراوات - دامن - پیراهن - روسری - دستمال و شال گردن استفاده می کنند. همچنین افراد نسبت به سلیقه و احتیاجات خود از قواره های قلمکار که بطول و عرض سه متر در نود بازار عرضه می شود استفاده می کنند ، بایجاد آوور شد که توزیع و عرضه پارچه قلمکار از ویژگی خاصی برخوردار نیست .

به این ترتیب که پارچه قلمکار اکثراً توسط خود تولید کنندگان مستقیماً به مصرف کنندگان عرضه میشود . در خاتمه ذکر این نکته خالی از فایده نیست که تقاضا همیشه بر روی عرضه در مصرف پارچه قلمکار مؤثر میباشد و تا حمایت دولت و تبلیغات صحیحی در این راه انجام نگیرد عرضه نمی تواند بروی تقاضا مؤثر باشد .